

COLABORAREA LUI NICOLAE DENSUȘIANU LA ZIARUL ORIENTUL LATIN DE LA BRAȘOV¹

Daniel I. Iancu

Începuturile publicistice și științifice ale lui Nicolae Densușianu stau sub semnul unei ignorări izvorâte nu numai din prea redusă lor importanță științifică, fiind creații de debut, cât și din inaccesibilitatea unor reviste care le-au găzduit, apărute la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, și păstrate destul de puțin în arhivele și bibliotecile românești. Pe de altă parte, de obicei, atunci când se vorbește despre Densușieni se face de obicei referire la Ovid, iar când în discuție apare Nicolae, atunci ideile se învârt în jurul principalelor sale realizări, precum *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784 – 1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*, colaborarea sa la *Colecția Hurmuzaki* sau mult controversata *Dacie preistorică*. În aceste condiții, contribuția sa în domeniul istoriografiei românești nu poate fi cunoscută decât fragmentar, numeroase lacune de informare izvorând chiar din ignorarea unei părți reprezentative din producția istorică a autorului, fapt care își pune amprenta asupra viziunii de ansamblu a discursului istoric.

Am insistat cu alte prilejuri asupra datelor biografice ale lui Nicolae Densușianu (18 aprilie 1846, Densuș, jud. Hunedoara – 25 martie 1911, București)², însă e necesar să reamintim câteva date ce au contribuit în definitiv la conturarea personalității științifice a autorului. A urmat cursurile școlilor din Hațeg, Blaj și Sibiu³, după care s-a stabilit la București în 1877, an din care s-a concentrat doar asupra cercetării istorice, deși pregătirea sa școlară de până atunci urmărise doar domeniul științelor juridice. Contactul său cu Academia Română reprezintă momentul de bun augur ce se va concretiza, în prima fază, în încredințarea unei misiuni extrem de importante: adunarea de documente privitoare la istoria românilor, în general, și la răscoala lui Horea, în special. Cercetările sale prin

1 Comunicarea de față s-a realizat în cadrul cercetării ce vizează *Discurul istoric al lui Nicolae Densușianu*, întreprins prin proiectul POSDRU/88/1.5./S/63269, intitulat „Bursele doctorale, premiază pentru creșterea competitivității și competențelor în cercetarea științifică” și derulat de Școala Doctorală din cadrul Universității „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, suportul financiar fiind asigurat de Fondul Social European și de Guvernul României.

2 *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 123.

3 Vezi, printre altele: Corneliu Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 130 – 131; Alexandru Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu (1846 – 1911)*, în *Alexandru Lapedatu (1876 – 1950). Scrieri istorice*, București, Ed. Acad. Rom., 2008, Ediție de Camil Mureșan și Nicolae Edroiu, p. 80 – 108; Nicolae Edroiu, *Istoricul Nicolae Densușianu (1846 – 1911)*, în Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea*, Ediția Nicolae Edroiu, București, 2001, p. V – XV; Manole Neagoe, *Studiu introductiv la Nicolae Densușianu, Dacia preistorică*, ed. Victorela Neagoe și Manole Neagoe, București, 1986, p. 5 – 37; Maria Razba, *Personalități hunedorene*, Deva, 1998, p. 143 – 148; *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, București, 1964, p. 59.

16 arhive și biblioteci din Transilvania și Ungaria va dura 15 luni și va avea drept rezultat strângerea a 38 de volume de documente depuse astăzi la Biblioteca Academiei Române⁴. Pe data de 15 aprilie 1880 este ales membru corespondent al respectivei instituții⁵, și, tot în acel an, ocupă și funcția de bibliotecar – arhivar al bibliotecii, suplinindu-l în acest fel pe Ioan Bianu, plecat la studii în străinătate⁶. Tot datorită Academiei Române, Nicolae Densușianu va avea începând cu 1885 și până la moartea sa, în 1911, o altă importantă însărcinare, aceea de a trimite periodic (de fapt anual, însă acest aspect nu a fost respectat), o serie de articole – referat asupra istoriografiei românești, revistei *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, anuarul Societății Istorice din Berlin⁷. În acest fel, se prezintă în opt articole, referitoare la perioada 1885 – 1905, unele extrem de complexe, însă toate bine documentate și, în general, detașate emoțional, toată producția istorică și filologică din România, comunității științifice europene de expresie germană⁸.

În anul 1884 apare lucrarea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784 – 1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*, monografie istorică care utilizează într-un sens extrem de modern informațiile istorice oferite de surse diverse⁹, după care Academia Română îi încredințează o altă misiune importantă, și anume coordonarea colecției de *Documente privitoare la Istoria Românilor*, inițiată de Eudoxiu Hurmuzaki, vizând practic colectarea și tipărirea actelor referitoare la relațiile țărilor române cu vecinii. Două au fost criteriile alegerii. În primul rând Nicolae Densușianu cunoștea limbile germană, maghiară, latină, italiană și franceză, posibil și slavonă, cel puțin într-o asemenea măsură încât să-i permită identificarea și transcrierea corectă a textelor diferitelor documente. În al doilea rând, istoricul era deja familiarizat cu o bună parte din materialul respectiv, și anume cel regăsit în colecțiile de documente maghiare, polone și slavo-meridionale¹⁰. Cu toate aceste avantaje, abia după trei ani

4 Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, vol. I, 1978, 431 p.; vol. II, 1983, 503 p.; vol. IV, 1992, 543 p.

5 Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866 – 1999). Dicționar*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Academiei Române, 1999, p. 162 – 163.

6 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p. 82.

7 *Ibidem*, p. 104 – 105.

8 Cercetările noastre de până acum, referitoare la această problemă, s-au concretizat în două comunicări științifice: „Colaborarea lui Nicolae Densușianu la *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, Revista Societății Istoricilor din Berlin”, prezentată la Sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2010), și „Discursul istoric al lui Nicolae Densușianu reflectat în revista berlineză *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*”, susținută la Conferința Națională a Doctoranzilor în Istorie (2010), organizată de Facultatea de Istorie și Filologie din cadrul Universității „Babeș – Bolyai” Cluj-Napoca. Ambele sunt în curs de publicare.

9 Daniel I. Iancu, „Izvoare hunedorene și albaiulieni folosite de Nicolae Densușianu în *Revoluțiunea lui Horea*”, în *Patrimonium apulense*, IX, 2009, p. 173 – 186.

10 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p.

primul volum din *Colecția Hurmuzaki*, coordonat de Densușianu din seria celor șase, va fi tipărit, respectându-se bineînțeles, normele științifice moderne de editare de la aceea vreme¹¹. Și aceasta deoarece, pe lângă faptul că materialele trebuiau adunate și ordonate cronologic, o bună parte din ele a necesitat o confruntare cu originalele registrelor pontificale din Arhivele Vaticanului, spre exemplu, activitate pentru care a călătorit, se pare, la Roma timp de șapte luni¹².

Urmează apoi, în același registru științific, tipărirea, în 1885, a *Monumentelor pentru istoria Țării Făgărașului*, în care reia o serie de materiale publicate anterior, Densușianu fiind primul care apreciază la justa lor valoare documentele vechilor „țări românești” pentru a defini organizarea socială și militară a românilor în evul de mijloc¹³.

Bineînțeles, lucrurile nu se opresc aici, iar opera lui Nicolae Densușianu va fi completată în anii următori cu o serie de studii ce privesc în special istoria militară, pentru că, să nu uităm, el a fost peste un sfert de secol bibliotecarul-șef al Marelui Stat Major al armatei, fără a ocoli nici alte aspecte ce țin de lingvistică, probleme religioase, etnografie etc. În tot acest răstimp, petrecut de la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea și până la moartea sa, în 1911, eforturile sale au încercat să scoată la iveală paginile din *Dacia preistorică*, pagini care n-au putut fi publicate, spre dezamăgirea sa, decât postum.

Acestea ar fi, în mare, câteva repere definitorii din cariera științifică a lui Nicolae Densușianu. Obiectul studiului de față îl reprezintă însă o serie, nu prea numeroasă totuși, de articole, studii, relatări, recenzii, publicate în perioada tinereții în paginile ziarului *Orientul latin*, în anii 1874 – 1875, publicație al cărui proprietar și editor a fost fratele său mai mare, Aron¹⁴, materiale care, printr-o analiză corespunzătoare, pot scoate la iveală gândirea științifică a autorului în stadiul ei embrionar. Nu trebuie, bineînțeles, să ne așteptăm la o răsturnare a concepțiilor privitoare la demersul istoric al lui Nicolae Densușianu. Ceea ce încercăm să argumentăm este faptul că autorul *Revoluțiunii lui Horea* a avut și el începuturile lui pe plan științific, mai mult sau mai puțin laudabile. Poate că, pentru unele din materialele de tinerețe cuvântul „studii” e folosit cu prea multă larghețe, însă vom continua să-l utilizăm nu atât pentru a ne alinia concepției cercetătorilor anteriori, cât pentru a realiza o delimitare între diversele tipuri de scrieri istorice și filologice.

11 Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 11.

12 Alexandru Lapedatu, *op. cit.*, p.

13 Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 9.

14 De familia Densușienilor, în general, și de Aron Densușianu și revista *Orientul latin*, în special, s-a ocupat într-o serie de articole și volume distincte, Ioachim Lazăr, de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, căruia îi mulțumim pe această cale pentru informațiile furnizate.

Listele bibliografice, întocmite printre alții de Nicolae Edroiu¹⁵ sau Maria Razba¹⁶, enumeră și scrierile de tinerețe răspândite în o serie de publicații din Ardeal. Astfel, după debutul (literar) în revista *Familia* a lui Iosif Vulcan, în anul 1866, în paginile căreia îi apar șase poezii¹⁷, o nuvelă¹⁸, o recenzie¹⁹, precum și trei studii istorice²⁰, urmează o serie de colaborări la *Orientul latin*, *Columna lui Traian* sau *Gazeta Transilvaniei*. Este începutul unei cariere care va marca mult timp producția istoriografică românească, iar toate aceste scrieri, mai mult sau mai puțin valoroase, privite din punct de vedere literar sau științific, reprezintă totuși momentul care stă la baza întregului proces de creație. Acum se formează, practic, personalitatea științifică a lui Nicolae Densușianu, acum își însușește primele noțiuni de metodă sau își exersează concepția istorică în forma ei incipientă. Și, mai ales, acum începe să folosească sursele în redactarea unor lucrări științifice, sau să aprecieze critic o operă istorică deja elaborată.

De aceea, în contextul amintit, colaborarea la ziarul fratelui său reprezintă o etapă extrem de importantă. *Orientul latin* s-a situat, în cadrul mai larg al presei de expresie românească din Transilvania, pe același palier, păstrând totuși proporțiile, cu *Gazeta de Transilvania*. Existența sa destul de efemeră i-a redus însă posibilitățile de a juca în societate rolul pe care la avut publicația mai sus amintită.

Orientul latin „ziar politic, literar, social și economic”, a apărut la Brașov ca bisăptămânal, în zilele de miercuri și sâmbătă, de la 23 februarie 1874 la 30 septembrie 1875 (cu 78 de numere în primul an și cu 62 de numere în cel de-al doilea), sub direcția lui Aron Densușianu, având ca redactor responsabil pe Teofil Frâncu. Printre colaboratori s-au numărat I. Al. Lapedatu (ce semna uneori și cu pseudonimele Narcis sau Nouraș), frații Densușianu, Vasile Alecsandri, Iosif Vulcan ș.a., ziarul dorindu-se o publicație care să apere interesele românilor din Austro – Ungaria²¹.

În aceste împrejurări, Nicolae Edroiu menționează faptul că Nicolae Densușianu a publicat în paginile ziarului brașovean trei lucrări, mai mult sau mai puțin științifice,

15 Nicolae Edroiu, *op. cit.*, p. XVI – XXI.

16 Maria Razba, *op. cit.*, loc. cit.

17 „Zâna mea”, în *Familia*, II, 1866, p. 236; „Melancolia”, în *Familia*, II, 1866, p. 421; „O noapte în munți”, în *Familia*, III, 1867, p. 438; „Floarea soarelui”, în *Familia*, III, 1867, p. 584; „Lăutarul”, în *Familia*, IV, 1868, p. 27; și „Pe un album” în *Familia*, V, 1869, p. 115.

18 „Simonida”, în *Familia*, III, 1867, p. 210, 222, 236, 246, 258.

19 [„Recenzie asupra poeziilor lui Iulian Grozescu”], în *Familia*, VI, 1870, p. 506.

20 „Scrutări mitologice la români”, în *Familia*, IV, 1868, p. 127, 138, 150, 162, 176, 199, 222, 449, 460, 509; „Lord Byron și Nibelungile”, în *Familia*, VII, 1871, p. 121; și „Elementul istoric în poezia populară”, în *Familia*, VII, 1871, p. 518.

21 Gerogeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești. 1731 – 1918*, București, 1995, p. 307.

*Elementul latin în Orient*²², *România în statistică și realitate*²³ și *Proverbele române ca material pentru instituțiunile dreptului roman în Dacia*²⁴, o relatare despre *Băile de la Carlsbad*²⁵, precum și trei recenzii asupra volumelor *Extras din Istoria românilor*²⁶, de Basiliu Drăgoșescu, *Traianida*²⁷, o epopee de Dimitrie Bolintineanu, și *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*²⁸, de G. Dem. Teodorescu. Dintre acestea, primele două titluri sunt nesemnate, însă au fost identificate ca aparținând scrisului istoric al lui Nicolae Densușianu. În opinia noastră, în paginile ziarului, pe parcursul celor aproximativ 20 de luni de apariție, poate exista o altă serie de materiale nesemnate, dar a căror paternitate nu a fost încă stabilită. Afirmația se bazează în primul rând pe o informație extrem de clară: un alt material, de fapt o recenzie asupra cărții lui Constantin Petrescu, *Abecedariul turco – român*, ce apare publicat în numărul 47 din 7 septembrie 1874²⁹, sub inițialele „N.D.”. Două aspecte se cuvin punctate aici. În primul rând dacă un material semnat, chiar și cu inițiale, a scăpat cercetărilor anterioare, nefiind menționat până acum în listele bibliografice, cu atât mai mult este posibil să regăsim în paginile *Orientului latin*, și nu numai, și alte scrieri ale lui, mai ales că este vorba despre o epocă în care „moda” anonimatului publicistic câștigase considerabil de mult teren. În plus, o serie de alte materiale nesemnate au, în opinia noastră, aceeași predispoziție pentru tematici ca cele semnate de Nicolae Densușianu, neputând fi ocolite nici aspectele ce țin de structura frazei, vocabular ori „ticuri” stilistice. Dar o opinie categorică urmează să o exprimăm în perioada următoare, după expertize detaliate. În al doilea rând, recenzia în cauză punctează și mai clar preocupărilor istoricului din Densuș față de lingvistică, preocupări concretizate ulterior într-o serie de studii sau încercări de a elabora el însuși, spre exemplu, dicționare³⁰, și care se regăsesc într-o serie de alte însemnări personale.

Pentru a încerca să descifrăm câteva aspecte ale discursului istoric, ale metodei și concepției istorice pe care a se forma la Nicolae Densușianu, ne oprim în continuare asupra unor pasaje reprezentative din materialele publicate în *Orientul latin*.

Primul articol, *Elementul latin în Orient*, publicat în numărul din 5, din 13 aprilie 1874, nesemnat, se constituie într-o ofensivă contra celor care doreau dispariția ca etnie a

22 *Orientul Latin*, I, 1874, Nr. 5, p. 17 – 18.

23 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 11, p. 41 – 43.

24 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 42, p. 168.

25 *Ibidem*, II, 1875, Nr. 57, p. 225 – 227; 58, p. 229 – 231.

26 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 58, p. 232.

27 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236; 60, p. 239 – 240; 61, p. 244; 63, p. 252; 64, p. 256.

28 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 72, p. 288.

29 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 47, p. 188.

30 A se vedea, în acest sens, caietele de însemnări existente în fondul *Arhiva Nicolae Densușianu*, de la Biblioteca Academiei Române, și care cuprind numeroase pagini cu caracter de „dicționare” incipiente, constituite în decursul peregrinărilor sale.

românilor, accentele naționaliste fiind însoțite de o serie de expresii ce pot părea că țin, la prima vedere, de o atitudine lacrimogenă: „Vedem că vechii, secularii noștri inamici au declarat de toate părțile resboiului existenței noastre, a elementului latin din Orient. Până când văd ei că mai există vreun picior de român între Balcami și Pisa, nu pot dormi; somnul lor e turburat de iasme, de fantome. Pe sufletul lor apasă temerea viitorului”³¹, scrie Densușianu în chiar debutul materialului. Sunt totuși, în opinia noastră, doar ecourile tinereții, la care mai târziu, în operele de maturitate, nu va mai apela.

„Ei voesc a ne distruge limba și datinele, voesc cu încetul să ne despoie de pământ, căci seracul se pleacă ușor la toate; (...) Inamicii noștri sunt cu atât mai răi, mai cutezători cu cât sunt mai mici la număr și mai impotenți”³², atacă el în paragrafele următoare, însă, în continuare aduce și argumente asupra celor expuse, în sensul că, după ce-i face mici și impotenți pe inamici, el dă la iveală unele date statistice culese de Nifon Bălășescu, despre situația românilor în „România liberă”, Imperiul Austriei, Rusia, Turcia, Serbia și Grecia. Pe baza respectivelor date, el afirmă că românii „de la Tisa până la Marea Neagră” „formează o masă compactă”, iar în continuare devine intransigent: „Stolurile de alte seminții străine ce există pe ici, pe colea, sunt față cu numărul românilor ce le încungioară neînsemnate, și depinde de la energia ce vor desvolta-o românii pe toate căile progresului ca să dispară cu timpul și acele puncte eterogene”³³. El mai afirmă că la cea mai mare parte dintre românii aflați în afara graniței României, conștiința națională e cu totul amorțită. „După noi, d’aici are să se înceapă lucrul. Mai întâi să căutăm și să aplicăm mijloacele cari vor fi în stare a desmorti conștiința națională. Aceasta nu se poate decât prin școală, prin beserică și prin scrieri”³⁴, spune Nicolae Densușianu, iar soluțiile propuse de el pentru realizarea unor asemenea scopuri sunt ca românii dintre Dunăre și Tisa să înființeze fonduri care să susțină școlile românilor de peste Dunăre, iar pentru tinerii de acolo, care să vină să studieze în România, trebuiau înființate urgent burse sau stipendii.

Apoi, pe plan religios spune că „Deșteptarea prin beserică se va putea opera scoțându-i pe români de sub ierarhia grecească și bulgară și constituindu-i sub capul propriu besericesc, introducând în beserică limba lor maternă”³⁵. El vede o adevărată renaștere a misionarismului la sud de Dunăre, misionarism cu tentă națională care să trimită la lucru tinerii din Ardeal, Banat sau Ungaria, instruiți în România, pentru a împlini sacra misiune, în opinia sa, de a se răsfira „prin Dacia aureliană pentru a începe

31 *Orientul Latin*, I, 1874, Nr. 5, p. 17.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*.

acolo opera deșteptării”. Însă, totuși, mijlocul cel mai eficace rămân scrierile. „*Românii trebuie romanizați*”³⁶ afirmă Densușianu, pentru a se evita contopirea cu poporul străin în mijlocul căruia se află.

Problema limbii este exemplificată de autor prin aceea că în satele secuiești există români care nu-și mai cunosc limba, fiindcă „numai cei mai bătrâni pricep câte ceva, dar au încetat și aceștia a mai vorbi românește și vorbesc numai ungurește. Adevărat că ei mai știu încă că sunt români, dar în această conștiință îi mai ține numai beserica, căci aceia cari au trecut de la beserica orientală la o altă confesiune, sunt perduți cu totul.”³⁷ Soluțiile propuse sunt reluate în ultima parte a materialului, când Densușianu promite să revină și cu alte ocazii și mult mai detaliat.

Ocazia proximă se ivește în numărul 11, din 4 mai 1874, unde publică materialul *Românii în statistică și realitate*³⁸, tot fără să-l semneze. După câteva paragrafe în care ne reintroduce în temă, autorul atacă din nou dur: „Statistica românilor, în afară de România liberă, au făcut-o și o fac străinii; și anume: germanii, rușii, turcii, serbii, grecii și maghiarii, sub ale căroro domnii se află Românii. (...) Istoria este plină de ura și de nedreptățile acestor popoare față de români”. El amintește apoi că, la recensămintele organizate în imperiu (Habsburgic, respectiv Austro – Ungar), la 1857 și 1870, rubrica „naționalități” a fost exclusă, astfel încât cine s-a ocupat de problema românilor a stabilit numărul lor „după cum l-a lăsat inima”, cifrele variind între 300.000 și 1.500.000 de locuitori³⁹.

Cu aceeași ocazie, Nicolae Densușianu dezbate și probleme istorice, demonstrându-și de pe acum interesul față de asemenea subiecte. Combate teoria roesleriană, vorbește despre „împopularea” Moldovei de către românii veniți din Maramureș (lucruri pe care le va dezvolta și îmbunătății două decenii mai târziu), atinge și alte aspecte. Într-un final pune o concluzie, ca o sentință: „La toate popoarele se pune un număr constatată oricând, în un timp mai departe sau mai aproape și chiar și atunci numai aproximativ. Noi românii de sub domnii străini totdeauna am rămas încurcați, dosiți, ascunși, vârați printre alte popore”⁴⁰. Critica rămâne critică până la sfârșit: „Nimic nu s-a cultivat la noi mai puțin decât statistica”, după care încheie cu o sentință, care ne dă încă o idee despre concepția și metoda pe care să se formeze în scrisul istoric al lui Densușianu, cel care ulterior va apăra în toate paginile sale veridicitatea surselor utilizate: „Dacă noi dorim ceva românilor, în adevăr le dorim și o critică severă și imparțială a faptelor și

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, p. 18.

38 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 11, p. 41 – 43.

39 *Ibidem*, p. 41.

40 *Ibidem*.

a scrierilor, dar nimic nu detestăm mai mult, decât neurbanitatea în scriere; ea compromite scrierea și condamnă pe scriitori”⁴¹.

Cel de-al treilea material avut în vedere, *Proverbele române ca material pentru instituțiunile dreptului roman în Dacia*⁴², pornește, în definitiv, de la premisa latinității poporului român. „De o mare însemnătate pentru istoria și literatura poporului român din Dacia sunt și instituțiunile de drept care s-au păstrat seculi întregi”⁴³, spune Nicolae Densușianu, arătând că mult timp au fost în vigoare la coloniștii din Dacia „consultele” decretate de Senat în forul Romei, edictele pretorilor și părerile jurist-consulților romani. Autorul se întreabă, retoric, dacă din toate aceste instituțiuni nu s-a mai păstrat nimic până azi, după care precizează răspicat că „poporul român din țările ce au constituit odinioară Dacia fericită, chiar și astăzi, după atâtea vecsațiuni politice, după atâtea schimbări de legi și drepturi, în multe afaceri ale vieții sale private se orientează încă singur numai după vechile instituțiuni ale dreptului roman”. Pentru a argumenta un asemenea fapt, el scrie că „este o lege naturală nestrămutabilă, că precum omul până la mormânt încă-și ține în minte ce a învățat ca copil, așa sunt și popoarele; ele nu-și uită niciodată instituțiunile sub care au format o societate și și-au înființat o patrie”⁴⁴. Astfel, ceea ce a învățat în forurile publice privind guvernarea nu a mai putut fi ignorat și uitat, cum nu a putut fi șters din mentalul colectiv și individual anumite aspecte ce țin de mitologia romană și de zeități precum Venera, Pan sau Marte.

Din această perspectivă, a conștiinței colective care păstrează peste secole învățăături comune, Nicolae Densușianu aduce ca argumente proverbele, ce se pot constitui în probe de evoluție a dreptului roman. Autorul identifică trei asemenea categorii de proverbe, care provin din dreptul civil, dreptul criminal și dreptul public, și care demonstrează, în opinia sa că dreptul roman zace îngropat în zicalele de toate zilele ale poporului român. În acest domeniu, autorul îmbină pregătirea sa de până atunci, concretizată în studii juridice, cu pasiunea pentru istorie și etnografie, căreia i se va dedica în cele din urmă.

Astfel, într-o primă categorie, cea a dreptului civil roman, se încadrează și proverbul „Făgăduiala dată, e datorie curată”, care corespunde unui contract liber consimțit, printr-o promisiune serioasă făcută de una dintre părți și acceptată de cealaltă⁴⁵. Mai sunt apoi, amintite diferite aspecte ale contractelor de vânzare – cumpărare din dreptul roman reflectate în proverbe românești („Cu o mână dai,/ Și cu iai”, sau „Târgul se face cu bani/ Și nunta cu lăutari”), ale donațiilor („Calul de dar nu se caută de dinți”

41 *Ibidem*, p. 42.

42 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 42, p. 168.

43 *Ibidem*.

44 *Ibidem*.

45 *Ibidem*.

sau „Nemulțumitului i se ia darul”), ale dreptului ereditar („Cămeșia e mai aproape de piele” sau „Cuiul cel nou scoate pe cel vechi afară”), acestea din urmă demonstrând, în concepția autorului, că ideile de succesiune pe cale ereditară la români sunt transmise de dreptul roman, deoarece la germani și maghiari, de cele mai multe ori succesiunea nu era legată de stirpe. Tot astfel, o analiză a prescripțiilor în dreptul roman, prin care o datorie nu poate fi ștearsă, se regăsește în proverbe române precum „Datoria nu moare niciodată” și „De împrumuți nuiiele, gardul se prăpădește, datoria nu putrezește”⁴⁶.

Analiza continuă, mai pe scurt, cu „dreptul criminal”. În plus, se aduc exemple și în ceea ce privește influențele altor populații cu care coloniile romane de la Dunăre au intrat în contact și de pe urma cărora s-au născut o serie de alte proverbe, puse în legătură, în special, cu „dreptatea” străinilor aplicată românilor: „Acel cu pricină/ Șade în hodină/ Și cel fără vină/ Plânge și suspină”; „Mai bine o învoială strâmbă ca o judecată dreaptă” sau „Dreptul totdeauna umblă cu capul spart”⁴⁷. Concluziile lui Densușianu nu mai trebuie reiterate, căci ele reies la fiecare paragraf expus, în aceste prime aserțiuni regăsindu-se, de altfel, punctul de plecare al interesului său de mai târziu față de posibilitățile de teaurizare a istoriei, pe care le va acorda producțiilor folclorice. Faptul îl vom regăsi 20 de ani de mai târziu în încercarea de a recupera informații privind istoria veche prin redactarea și răspândirea celor două părți din așa numitul *Chestionar istoric*⁴⁸, ce a condus la acumularea în arhiva Bibliotecii Academiei Române a aproximativ 40 de volume de răspunsuri⁴⁹ ce reprezintă o sursă excepțională privind folclorul românesc din secolul al XIX-lea.

Un alt material la dorim să ne referim în continuare este o relatare intitulată *Băile de la Carlsbad*⁵⁰, în care se îmbină o serie de impresii personale ale unei călătorii în străinătate cu o suită bogată de date istorice. După o descriere succintă a beneficiilor oferite de „drumul de fer” transilvănenilor, ce pot parcurge în doar trei zile distanța străbătută altădată în trei săptămâni, Densușianu se oprește asupra vechimii stațiunii, menționând în primul rând legenda înființării acesteia de către împăratul Carol IV, amintește creșterea interesului pentru Carlsbad și enumeră o serie de personalități ce au vizitat locurile. Așa cum am precizat deja, nu este vorba de o lucrare științifică, dar anumite pasaje stârnesc interesul prin imaginile ce le surprind, precum în rândurile următoare: „O singură zi în Carlsbad este de ajuns ca să prezinte călătorului un public adunat din toate părțile lumii; aici vede omul pe american preumblându-se pe lângă un egiptean, pe locuitorul Africei

46 *Ibidem*.

47 *Ibidem*.

48 *Chestionarul privind tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români*, I – II, București – Iași, Tip. C. Gobl și Națională, 1893-1895, 54 p. (I) + 40 p.(II).

49 Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, loc. cit.

50 *Orientul latin*, II, 1875, Nr. 57, p. 225 – 227; 58, p. 229 – 231.

de sud (Capul bunei speranție) și Australiei trecând pe lângă albișii Svediei, Norvegiei și Angliei, colea trec diplomații Rusiei pe lângă pașele turcești fără a se cunoaște unii pe alții. Tot asemenea, la tot pasul aude omul vorbindu-se altă limbă încât i se pare că Carlsbadul în privința conglomerării de popoare este un adevărat basar oriental”⁵¹. Pornind de la aceste considerații, Nicolae Densușianu atinge în treacăt și o problemă mult mai spinoasă, cea a relațiilor interetnice transilvănene, a concepțiilor și mentalităților colective, dar exprimate individual. „Noi transilvănenii cunoaștem foarte bine pe poporul unguresc și știm din viața de toate zilele și chiar și din istorie că pe fața pământului poate că nu există popor care să viseze și să aspire mai mult la funcțiuni decât maghiarul”⁵², scrie el, îndulcind apoi tonul cu o anecdotă pe aceeași temă.

Spiritul critic se manifestă totuși atunci când încearcă să scuze apetitul „vulgului” pentru explicații supranaturale legate de forțele geologice ce conduc la apariția apelor de la Carlsbad. Vorbind despre „puterea științei” care a „desbrăcat lumea de credințele superstițioase”, el enumeră o parte din teoriile exprimate de geologi referitoare la apariția „fântânilor cu apă caldă”, fără însă a se declara tranșant în favoarea vreuneia dintre ele⁵³.

Relatarea despre Carlsbad îi oferă la un moment dat șansa de a-și expune și câteva considerații despre artă, dar în care regăsim de fapt credința sa că o lucrare, pentru a avea valoare trebuie să fie adevărată, adică să respecte în cel mai strict sens realitatea. Astfel, spune el, „în ziua prima mi-a atras atențiunea esposițiunea tablourilor de aquarele (...) a Dlui Carol Szatmary, pictorul de curte a Domnului Românilor Carol I. Acest artist, prin o galerie întregă de aquarele înfățișă publicului de aici fisionomiile, porturile și deosebite scene din viața popoarelor orientale cum sunt: a românilor, maghiarilor, serbilor, bulgarilor, turcilor și grecilor”, după care enumeră titlurile a nu mai puțin de 24 de asemenea tablouri ce redau aspecte românești, inclusiv din Transilvania sau Bucovina⁵⁴. Apoi, în continuare, menționează că își „permite însă câteva observări referitoare la fidelitatea cu care înfățișează dânsul viața orientală în tablourile acestea. Un pictor, ca și un scriitoriu, când voiește să înfățișeze publicului fisionomia unei țări trebuie în linia prima să studieze cu cea mai mare profunzime toate arteriele și nuanțele ei, iar în linia a doua să fie cât se poate de obiectiv în operele sale, adecă dânsul să se dezbrace cu totul de orice fantasmă subiectivă și penelul său să se mărginească a reprezenta în tablou numai astfel de scene, ce pot să dea o caracteristică adevărată despre țara, ținutul sau orașul respectiv”⁵⁵. Pe parcursul relatării se mai regăsesc însă și descrieri ample, însă deloc laudative despre doi evrei, despre ținuta și atitudinea

51 *Ibidem*, II, 1875, Nr. 57, p. 225.

52 *Ibidem*, p. 226.

53 *Ibidem*.

54 *Ibidem*, II, 1875, 58, p. 229.

55 *Ibidem*.

unui mahomedan, ori despre „grecul sau ciocoiul de România”, în general. Iar finalul aparține unui tablou ironic la adresa unui maghiar întâlnit pe ulițele Carlsbadului⁵⁶, toate acestea redând antipatiile personale ale autorului, un tânăr marcat de altfel de ideile epocii în care trăia.

În sfârșit, ultima categorie de materiale o reprezintă recenziile. Prima dintre acestea face referire la *Extrasu din Istoria Românilor, pentru usul școalelor primare de ambele-sexe*, de Basiliu Drăgoșescu, apărută la Ploiești, în 1874⁵⁷, iar aproape jumătate din spațiul acordat recenziei cuprinde diferite aserțiuni asupra situației manualelor școlare, asupra situației istoriei în cadrul disciplinelor școlare, asupra rolului istoriei în educație ori asupra diferitelor metode de învățare.

„S-a putut observa încă de mult că învățământul din școalele noastre primare suferă de un rău mare și acesta este că avem prea puține cărți ăst-feliu întocmite pentru a le putea da de îndreptar în mâna școlarilor începători. Această lacună mai ales s-a putut observa până acuma în studiul istoriei naționale, pe când chiar conștiința istoriei naționale este cel mai necesariu obiect științific pentru fiecare individ”, afirmă Densușianu, apreciind în continuare că „istoria este totul”. El atrage atenția asupra faptului că în unele școli primare istoria nu se predă deloc, în altele era expusă doar sub formă de lectură, iar într-o a treia categorie de unități de învățământ există manuale vaste și complicate, elevii fiind siliți să învețe mecanic date și evenimente indiferent de importanța lor. „Metodele acestea nu numai că nu sunt practice, dar sunt cu totul greșite și nu pot duce la scop. Elevii-și vor petrece o mare parte din timp cu cetirea mecanică sau învățarea [pe] de rost, dar cunoștință istorică nu-și vor câștiga pentru că mintea lor va fi totdeauna legată de ordinea textuală a frazelor și nu sensul subiectelor ce tratează”, mai spune autorul, arătând că nimic nu este „mai practic decât a propune în școlile elementare istoria națională într-un extras bine combinat”, după cum este și cartea recenzată⁵⁸.

Din acest punct de vedere aprecierile lui Nicolae Densușianu sunt foarte favorabile, considerând că lucrarea lui Basiliu Drăgoșescu își va atinge scopul. Totuși, „două observări” sunt de făcut *vis-à-vis* de cuprinsul lucrării. Prima este legată de faptul că deși autorul și-a propus un extras din *Istoria Românilor*, el se ecupă doar de regiunile extracarpate, „lăsând cu totul neconsiderate evenimentele istorice a românilor transilvăneni”, printre ar merita amintite cel puțin „bătăliile pentru libertate” ale lui Horea sau Avram Iancu. Recunoaștem aici interesul, prin această argumentație incipientă, pentru un eveniment căruia îi va consacra, câțiva ani mai târziu, el însuși

56 *Ibidem*, p. 231.

57 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 58, p. 232.

58 *Ibidem*.

o monografie. A doua observație este legată de modul cum, „peste Carpați”, este percepută nomenclatura locurilor din Transivania: „chiar și Guvernul prin *Monitorul oficial* numesc orașele și satele din Transilvania cu numirile ungurești și nemțiești. Ast-feliu de eroări aflăm chiar și în estrasul sus amintit unde Hunedoara este numită Huniadu și Șelimber Sielimberg”. În aceste sens, Densușianu scrie că până când există denumiri românești, nu trebuie acceptate numirile străine și-l sfătuiește pe autorul extrasului să remedieze situația la o eventuală a doua ediție⁵⁹.

Un loc aparte în cadrul recenziilor îl ocupă, cel puțin prin întindere, de-a lungul a nu mai puțin de cinci numere de ziar, aprecierile asupra lucrării *Traianida. Poemă epică națională* de Dimitrie Bolintineanu, apărută la București în 1870⁶⁰. Explicațiile asupra poetului și operei sale sunt ample, presărate cu citate pe măsură, dar și cu interpretări originale: „Prin poema aceasta poetul Bolintineanu a voit să introducă și să desvolte în literatura română genul poeziei epopeice și totodată să descrie în doine cucerirea Daciei și întemeierea noii patrii române prin marele Traian”⁶¹. Densușianu prezintă detaliat, pe cânturi, desfășurarea acțiunii în *Traianida*⁶², după care trece la interpretarea operei „din punct de vedere istoric, mitologic și poetic”. El arată că inspirația lui Bolintineanu se datorează Columnei lui Traian de la Roma, dar că poetul a lăsat deoparte unele episoade: „O sumă de gravuri de pe columna de învingere a lui Traian, parte sunt trecute cu totul cu vederea, parte amintite numai în treacăt cu o brevităte stoică”. Densușianu amintește și descrie pe larg scenele „ignore” de Bolintineanu, precum și faptul că, din punct de vedere mitologic nu sunt amintite preocupările dacilor pentru astronomie. Însă cea mai mare lacună, „ce-i lipsește *Traianidei* în privința istorică este cunoștința topografică a terenului de luptă, îi lipsește demarcarea și precisiunea locurilor unde se întâmplă acțiunile”. Critica merge și mai departe, regretul istoricului manifestându-se față de lipsa numirii locurilor în poem, pentru că în afară de Sarmizegetusa nu e amintită nici o altă cetate, deși „fiecare munte, fiecare deal este prevăzut cu câte un castel din acele timpuri remarcabile”⁶³. Densușianu este, după cum se cunoaște adeptul documentării asidue la fața locului, el comparându-l din această perspectivă pe Bolintineanu cu Vergiliu care a petrecut 12 ani în Sicilia pentru a putea ulterior descrie rătăcirile lui Enea în Latium.

Trecând ulterior la aspectele mitologice, se arată în recenzie că „se încearcă a compune din povestirile și tradițiunile populare o mitologie dacă și se adoperează în

59 *Ibidem*.

60 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236; 60, p. 239 – 240; 61, p. 244; 63, p. 252; 64, p. 256.

61 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 59, p. 236.

62 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 60, p. 239 – 240.

63 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 61, p. 244.

forma aceasta a introduce în literatura română elementul credințelor dacice⁶⁴, care se bazează pe doctrina lui Mithra ce a ajuns și în mijlocul coloniilor din Dacia. Nicolae Densușianu explică pe larg diferite aspecte ale problemei, însă spațiul nu ne permite să mai insistăm asupra lor, cu atât mai mult cu cât se cunosc preocupările ulterioare ale istoricului față de acest domeniu. Critica continuă până la final, Densușianu făcând apel inclusiv la Herodot pentru a-și susține ideile. Iar în final, sintetizează recenzia cu o remarcă amară, și anume că graba lui Bolintineanu, cu toată munca sa remarcabilă și rezultatul plăcut, a făcut ca poporul român să fie lipsit de o imagine mult mai frumoasă asupra unui episod din trecutul său istoric⁶⁵.

Următorul material, referitor la cartea lui G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*, București, 1874⁶⁶, începe și el extrem de critic, anunțând că până la 1848 Europa ne considera de etnie slavă, necunoscându-se nici măcar ce limbă vorbim. „Atât din ignoranță și lene, cât mai mult din maliție, luminații scriitori străini ne-au întunecat cu totul istoria. Ei nu numai că ne falsificase istoria, ne redusese numărul, ne traversase acțiunile istorice, dar au mers până la a ne disputa și dreptul de antichitate pe acest teritoriu”, afirmă Densușianu, după care precizează că respectiva concepție nu a dispărut cu totul până la acea dată și că era rândul românilor să nu-și mai lase „pielea pe mâna străinilor”.

„În lipsa altor documente nu suferă îndoială că fântânile cele mai sigure ale vieții noastre istorice sunt credințele, datinile și moravurile poporului”. Regăsim în această formulare o nouă dovadă a preocupărilor sale ulterioare, cu atât mai mult cu cât Densușianu spune că, pe atunci, eram departe de a ne cunoaște pe deplin tradițiile, cum este cazul altor popoare; mai mult, „străinii, după ce ne-au falsificat istoria, s-au apucat în timpul mai nou a ne falsifica și credințele și moravurile”⁶⁷, enumerând în acest sens o suită întreagă de istorici. De aceea, cu atât mai importantă îi apare cartea lui Teodorescu, cu cât „legende, miturile, festivitățile și datinile conțin vechile noastre aspirațiuni naționale; în ele ni se află cristalizat caracterul istoric, în ele zac ca diamantul simbolurile poeziei noastre naționale”.

În sfârșit, mai poposim doar asupra ultimei recenzii, cea nementionată în listele bibliografice, și asupra volumului lui Constantin Petrescu, *Abecedariul turco – român*, tipărit la Rusciuc, fără mențiunea anului⁶⁸. Densușianu se folosește de prilej pentru a relua aici unele aserțiuni prin care deplânge soarta elevilor românilor de peste Dunăre. În opinia sa, lucrarea este cu atât mai valoroasă cu cât „relațiunile politice și comerciale

64 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 63, p. 252.

65 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 64, p. 256.

66 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 72, p. 288.

67 *Ibidem*.

68 *Ibidem*, I, 1874, Nr. 47, p. 188.

care au existat între România și Turcia de multe secole au adus cu sine că multe fapte istorice și tratate să fie anotate numai în limba turcească; din care cauză este de lipsă a cunoaște limba turcească chiar și pentru completarea istoriei poporului român, atât de dincoace, cât și de dincolo de Dunăre⁷⁶⁹. Aprecierile asupra cărții sunt foarte favorabile, recenzia fiind îmbogățită cu o sumă de citate consistente.

În concluzie, colaborarea lui Nicolae Densușianu la ziarul *Orientul latin* reprezintă o etapă importantă în formarea scrisului său istoric. Pe lângă exercițiul scrierii propriu-zise, materiale prezentate conțin o serie de elemente ce pot fi considerate embrioanele viitoarelor sale direcții de cercetare. Ne referim aici la interesul pentru istoria veche, pentru tradiții și folclor, pentru românii sud-dunăreni și altele, interes manifestat printr-o serie de luări de poziție categorice, critice, documentate și, uneori, ironice. Poate că valoarea intrinsecă a unora dintre expunerile sale nu se ridică peste media concepțiilor prezente în epocă, sau e marcată tocmai de sensul general al acestora, însă pentru noi se constituie în adevărate surse de cercetare a formării ulterioare a discursului istoric la Densușianu. Plecând de la aceste scrieri de tinerețe, urmărind apoi, evolutiv, celelalte lucrări științifice, se poate creiona în cele din urmă un parcurs academic ce și-a lăsat amprenta asupra istoriografiei românești începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Căci Nicolae Densușianu nu poate, sau nu ar trebui să fie ignorat, atunci când se are în discuție o viziune de ansamblu asupra cercetării istorice din România.

NICOLAE DENSUȘIANU'S COLLABORATION AT NEWSPAPER *ORIENTUL LATIN* FROM BRAȘOV

Abstract

This work plays one of the early stages on Nicolae Densușianu career, Hunedoara's historian in his research that addressed a wide range of subjects and were interested in ancient history, ethnography and folklore, the history of minorities, the history of Romanians south of the Danube, church history, military history, history of reference events in the romanian evolution, last but not least, the gathering and publishing papers and documents in foreign archives, about the history of Romanians.

Thus, it is envisaged that collaborations of Nicolae Densușianu with the newspaper from Brașov, called the *Orientul latin*, and edited by his brother Aron in between 1874 – 1875 years. It is about scientific papers, one story and four reviews, one of them is missing at this time from bibliographic lists from Densuș village.

All these youthful writings contain incipient nature of the developed subjects in his later works, but they are extremely important to elucidate the evolutionary path of Densușianu's career, a historian who has had an impact on the Romanian historiography in the last century and a half.

69 *Ibidem*.